

R. Dell'Aira, F. Hoekstra, *Faustius, een geschiedenis van Faust in Nederland* (Zaltbommel: Europese bibliotheek, 2002, 152 blz., €18,50, ISBN 90 288 3665 9).

De fascinatie voor Faust ontstond bij Robbie Dell'Aira al in zijn jeugd. Een verhaal, voorgelezen op de lagere school, bracht hem ertoe een bezoek te brengen aan kasteel Waardenburg, waar Faust gewoond zou hebben en gestorven zou zijn. Hij maakte er kennis met de kasteelbewoner. Deze Adriaan van Goelst Meijer liet hem later zijn verzameling documenten over Faust in Waardenburg na en introduceerde hem bij de Duitse Faust-kenner Günther Mahal. Beiden stimuleerden Dell'Aira in het onderzoek naar Faust in Nederland en dit resulteerde in de samenstelling van *Faustius*, bedoeld als populair wetenschappelijk boek.

Eerst worden heel verstandig de algemene Europese Faust-traditie en de historische Faust neergezet. Het universele thema van het Faust-drama is de mens die moet kiezen tussen goed en kwaad. In Goethe's Faust, sinds de negentiende eeuw dominant, sluit een wanhopige, in God en wetenschap teleurgestelde kamergeleerde een pact met de duivel. Deze zal hem alles geven in ruil voor zijn ziel. Zijn geliefde Gretchen wordt hier het slachtoffer van. Faust komt tot inkeer en wordt dus niet na de gebruikelijke vijftig jaar door de duivel ter helle gevoerd. Er zijn echter ook oudere Faust-verhalen, die in dit boek meer aandacht krijgen.

Faust heeft werkelijk bestaan. Waarschijnlijk werd hij rond 1480 in Knittlingen in Baden-Württemberg geboren. In ieder geval was hij in zijn latere leven een van de vele alchimisten die in die tijd rondtrokken langs hoven en universiteitssteden. Er is een aantal contemporaine documenten over Faust bewaard gebleven, waarin hij onder meer getypeerd wordt als bedrieger, dodenbezweerder, astroloog, waarzegger en sodomiet. Maarten Luther evenals de katholieke kerk waren zijn gezworen vijanden. Toch is het aantal berichten over zijn schurkenstreken beperkt. Het is niet moeilijk 'Magister' Faust te plaatsen in zijn tijd: de reformatie, de renaissance. Het oude middeleeuwse wereldbeeld wankelde, godsdienst en wetenschap maakten revoluties door. Magie en medisch handelen werden echter nog niet altijd onderscheiden, heksen en ketters vervolgd als nooit tevoren. De alchimist zou goud uit kwik kunnen fabriceren. In samenhang hiermee staat de mogelijk historische en spectaculaire dood van Faust aan de basis voor de legendevorming. Een fatale ontploffing bij een alchimistisch experiment, dat in dienst van de in geldnood verkerende Freiherr Johann Ludwig von Staufen zou zijn uitgevoerd, heeft wellicht de onwetende bevolking tot het verhaal van de hellevaart geïnspireerd. Zo'n straf was voor de morele les van de Faust-legende natuurlijk essentieel.

In Nederland lijkt men eerst de Duitse Faust-traditie te hebben gevolgd. Het boekje *Historia* van Johann Spies dat 47 jaar na de dood van Faust (rond 1540) werd gepubliceerd en beoogde te waarschuwen tegen een verdorven levenswandel, kreeg een Nederlandse vertaling. Vele Nederlandse Faust-edities en beroemde Faust-illustraties volgden. Faust-legenden en vermeldingen over Faust lijken zich in Gelderland te concentreren. Dit zou kunnen wijzen op een historisch bezoek. De meest geloofwaardige aanspraken daarop kan kasteel Batenburg maken. Faust werd daar gevangen gezet door Herman van Bronckhorst-Batenburg. Een verhaal daarover van medicus Johannes Wier, slechts 28 jaar na de dood van Faust opgenomen in zijn boekje *De Praestigiis Daemonum*, maakt een authentieke indruk. Een ander historisch bezoek werd misschien afgelegd aan kasteel Waardenburg, waar Faust zou zijn geweest en door de duivel gehaald. Er zijn echter nogal wat kastelen in Europa die daarop aanspraak maken. De schrijvers dragen een aantal verklaringen aan voor het ontstaan van dit volksverhaal. De Nederlandse *Faustius* (een Nederlandse latinisering van de naam) kreeg eigen Nederlandse trekjes. Hij werd verdorven door het lezen van boeken, zo luidt een verklaring van zijn teloorgang. Op Waardenburg verkoopt Faust zijn ziel voor zeven jaar in plaats van vijftig en heet de

duivel 'Joost'. In de epiloog concluderen de schrijvers dat Faust in de vele Nederlandse legenden aan amusementswaarde won, maar dat dit ten koste ging van de moralistische betekenis.

Dit intrigerende boek is prachtig geïllustreerd met allerlei historische afbeeldingen van Faust uit boeken en films, op theateraffiches en schilderijen. Suggestieve schilderijen en foto's van historische sites zijn opgenomen. Het boek heeft een appendix met Nederlandse verhalen over Faust, een literatuurlijst en een register. Enige verwarring leveren twee tegenstrijdige uitspraken over de inhoud van het boek op. Het zou behalve voor historici, ook zijn geschreven 'voor de geïnteresseerde leek, die zich eerder voelt aangetrokken door het mysterie van de legende dan door de historische feiten...' Even verderop leest men evenwel: 'Noodgedwongen heb ik mij beperkt tot de historische Faust en de veel bekendere Faust van Goethe alleen in een korte schets... ter sprake gebracht.' (6-7) Het boek kon echter niet anders zijn dan een boek over verbeelding, legende en legendevorming, daar het materiaal over de historische Faust schaars is gebleken. Uitzonderd Goethe's Faust staan verhaal en representatie hier dus toch voorop.

Martha Catania-Peters

A. Hanou, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)* (Nijmegen: Vantilt, 2002, 287 blz., €22,50, ISBN 90 75697 62 7).

Vrijheidsstreven en het verlangen naar zelfontplooiing vormen volgens André Hanou de sleutel tot de literatuur van de Nederlandse Verlichting die hij in deze verzamelbundel van eerder verschenen artikelen onder de aandacht heeft willen brengen. (7-8) Als ik op mijn beurt een sleutel voor deze artikelen zou moeten aandragen, dan zou die ongetwijfeld gezocht moeten worden in Hanous verlangen een speelser en levendiger beeld te scheppen van de Nederlandse Verlichting dan het beeld van een saai en doods tijdperk dat lange tijd in de literatuurgeschiedschrijving is uitgedragen. Niet voor niets vergelijkt Hanou de Nederlandse Verlichting in het openingsartikel met Galathea, het oorspronkelijk naamloze doch wonderschone beeld van de klassieke beeldhouwer Pygmalion in Ovidius' *Metamorfosen*. (19) Ook Galathea wordt pas in een later stadium tot leven gewekt en ontwikkelt zich dan, althans in achttiende-eeuwse bewerkingen van het verhaal, tot een individu met een verrassend zelfstandig karakter en denkvermogen.

Hanou is niet de eerste noch de enige die voor een eerherstel van de Nederlandse Verlichting heeft gepleit. Hij weet dat door zijn bronnenkeuze en stijl echter wel op een bijzonder aansprekende wijze te doen. Hanou heeft een zwak voor literaire en wereldbeschouwelijke teksten die neigen naar het satirische, absurdistische en obscure — teksten die vaak veel uitleg vergen. Door zijn grote vertrouwdheid met de achttiende-eeuwse wereld en door zijn scherpe oog voor de betekenis van schijnbaar triviale details is hij als exegeet op zijn best.

Anders dan in de Renaissance ligt in de literatuur van de Verlichting de nadruk niet langer op vormen en poëtische principes maar op vragen naar het universeel-menselijke en de juiste maatschappelijke ordening. Dat maakt deze literatuur ook interessant voor historici. Hanou onderhoudt zijn lezers over het werk van kritische geesten als Cornelis de Bruijn, Jacob Campo Weyerman, Gerrit Paape, Jan Kinker en nog een flink aantal andere wereldverbeteraars die via het achttiende-eeuwse genootschapsleven, vrijmetselarij, toneel, tijdschriften of reisverhalen probeerden individu en maatschappij te veranderen. Ten dele stelt Hanou zich daarbij dezelfde